

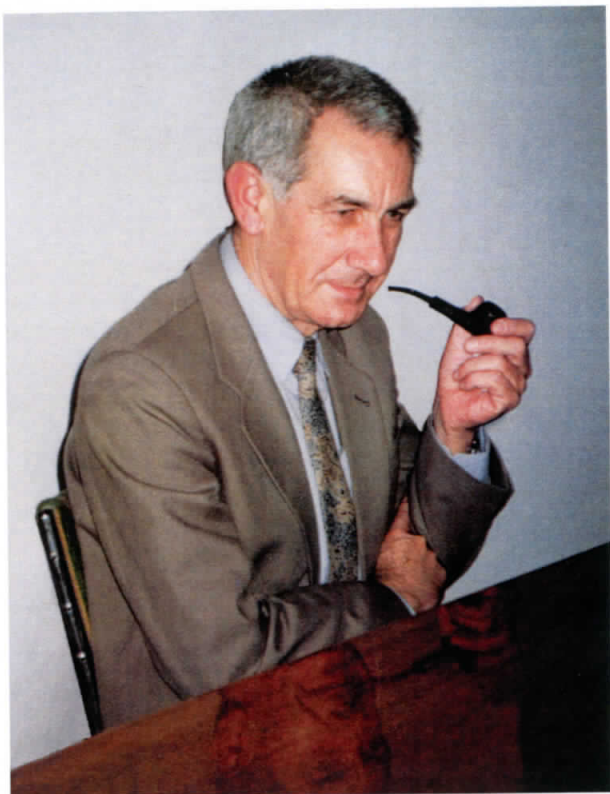
ROK 1914

JAKA POLSKA, JAKI ŚWIAT?

W KRĘGU ZAINTERESOWAŃ BADAWCZYCH
PROFESORA ROMANA WAPIŃSKIEGO

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu Gdańskiego

PROFESOR ROMAN WAPIŃSKI
1931–2008

ROK 1914

JAKA POLSKA, JAKI ŚWIAT?

W KRĘGU ZAINTERESOWAŃ BADAWCZYCH
PROFESORA ROMANA WAPIŃSKIEGO

*pod redakcją
Iwony Sakowicz-Tebinki*

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu GDAŃSKIEGO
GDAŃSK 2016

Recenzent
prof. dr hab. Przemysław Hauser

Redaktor Wydawnictwa
Agnieszka Kołwzan

Projekt okładki i stron tytułowych
Andrzej Taranek

Skład i łamanie
Urszula Jedryczka

Publikacja sfinansowana przez
Saur Neptun Gdańsk SA

Wydział Historyczny Uniwersytetu Gdańskiego

© Copyright by Uniwersytet Gdański
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-7865-412-4

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel./fax 58 523 11 37, tel. 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl
www.wyd.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa: www.kiw.ug.edu.pl

Spis treści

Wstęp	7
Janusz Żarnowski <i>Pokolenia historyków polskich po 1945 r. i ewolucja historiografii</i>	11
Tadeusz Stegner <i>Profesora Romana Wapińskiego refleksja nad Wielką Wojną</i>	35
Zbigniew Opacki <i>Miedzy nauką a polityką. Wpływ zaangażowania politycznego Romana Wapińskiego na twórczość naukową</i>	47
Eugeniusz Koko <i>Profesor Roman Wapiński wobec przemian w Polsce od końca lat 80. XX w.</i>	61
Józef Borzyszkowski <i>Badania pomoroznawcze Profesora Romana Wapińskiego</i>	73
Witold Wojdyło <i>Biografistyka w badaniach naukowych Profesora Romana Wapińskiego</i>	87
Rafał Stobiecki <i>Roman Wapiński jako historyk idei</i>	101
Magdalena Nowak <i>Próba spojrzenia na wybrane kategorie opisu świadomości narodowej w pracach Romana Wapińskiego</i>	115
Antoni Kakareko <i>Naukowa warsztatowa spuścizna rękopiśmienna Profesora Romana Wapińskiego w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Gdańskiego – charakterystyka ogólna i problemy badawcze</i>	135
Andrzej Drzewiecki <i>Kilka refleksji na temat znaczenia Pomorza w polityce II Rzeczypospolitej pod wpływem uwag Profesora Romana Wapińskiego</i>	141
Marian Mroczo <i>Kwestia dostępu do morza w polskiej myśli politycznej XIX i XX w. (do 1939 r.)</i>	157

Teresa Kulak	
<i>Sojusz rosyjsko-francuski a sprawa niepodległości Polski i pokoju europejskiego w latach 1891–1914</i>	181
Roman Jurkowski	
<i>Polskie i rosyjskie echa tzw. azjatyckiej mowy Romana Dmowskiego w II Dumie Państwowej 17(30) maja 1907 r.</i>	201
Michalina Petelska	
<i>Antypolskie czy antywojenne? Wokół wystąpień Georga Brandesa w 1914 r.</i>	215
Urszula Jakubowska	
<i>Koniec wojny – nowe role. Lwów po 1918 r.</i>	237
Леонід Запкільняк	
<i>Візія України та її кордонів в українській історіографії міжвоєнної Польщі</i>	247
Łukasz Chimiak	
<i>Z pokolenia przełomu. Pochodzenie i wykształcenie Adama Tarnowskiego, posła i ministra spraw zagranicznych rządu londyńskiego</i>	265
Arkadiusz Janicki	
<i>Wielkie nadzieje i wielkie rozczarowania. Polacy z Inflant Polskich o przynależności państwowej tego obszaru w latach 1917–1920</i>	279
Michał Sempołowicz	
<i>Odgłosy Wielkiej Wojny w Piotrogradzie w świetle wspomnień Ireny Trockiej-Klechniowskiej. Przyczynek źródłoznawczy</i>	297
Piotr Koprowski	
<i>Europa w niektórych koncepcjach integracji Starego Kontynentu doby dwudziestolecia międzywojennego</i>	309
Jacek Tebinka	
<i>Położenie geopolityczne Polski i jej sojusze po pierwszej wojnie światowej</i>	325
Tomasz Sikorski	
<i>„Nowy Świat”. „Utopia” społeczno-polityczna Mieczysława Michała Szawleskiego (1887–1942)</i>	337

Wstęp

Profesor Roman Wapiński to jeden z najwybitniejszych polskich historyków, którego zainteresowania obejmowały bardzo szeroką panoramę badawczą. Głównym polem jego eksploracji była wieloaspektowo rozumiana historia myśli politycznej. Bogata twórczość historyczna prof. Wapińskiego obejmowała analizę: funkcjonowania mitów i stereotypów, doświadczeń i więzi pokoleniowych, lokalnych i międzyregionalnych. W swoich badaniach starał się także uwzględniać złożoność i uwarunkowania zjawisk politycznych i społecznych. Profesor Wapiński, w niełatwej dla badań rzeczywistości epoce komunistycznej, zajmował się problemami politycznymi i społecznymi związanymi z przełomem cywilizacyjnym XIX i XX w. Pierwsza wojna światowa, w wyniku której postradało życie 15 milionów ludzi, a Europa została zmieniona na zawsze, była osią wokół której plasowały się zainteresowania badawcze prof. Wapińskiego.

W dominującej na świecie historiografii anglosaskiej dotyczącej Wielkiej Wojny kwestia polska nie istnieje. Nic w tym dziwnego, albowiem to straty wśród żołnierzy w wyniku czteroletniej rzezi na polach bitew w Belgii i Francji dały podstawy dla sformowania określenia „stracona generacja” dla prawie miliona brytyjskich poległych. Problem pierwszej wojny światowej został przez autorów tej książki przypomniany w 2014 r. z okazji setnej rocznicy jej wybuchu. Konieczne było spojrzenie na niektóre kwestie związane z wojną z perspektywy polskiej historiografii przy jednoczesnym wykorzystaniu dokonań prof. Wapińskiego. On sam nie zajmował się bezpośrednio przebiegiem działań militarnych, ale jego spojrzenia na procesy historyczne z wojną powiązane stały się inspiracją do powstania niniejszej publikacji.

Punktem wyjścia dla przygotowania książki stała się konferencja naukowa pod tytułem „Jaka Polska, jaki świat przed i po 1914 r. W kręgu zainteresowań badawczych profesora Romana Wapińskiego” zorganizowana w dniach 17–18 listopada 2014 r. w Gdańsku przez Wydział Historyczny Uniwersytetu Gdańskiego, dzięki finansowemu wsparciu Saura Neptun Gdańsk S.A. Zgromadziła ona grono doświadczono-

nych i młodszych historyków z czołowych ośrodków naukowych Polski. Niniejszy tom nie jest jednak jedynie publikacją pokonferencyjną – zmodyfikowano bowiem układ tekstów oraz poszerzono skład autorów. Wspólnym dążeniem twórców było przedstawienie nowego podejścia do problemów historycznych związanych z różnymi aspektami historii przełomu wieków. Koncepcja publikacji opiera się na dwóch elementach: analizie działalności naukowej prof. Wapińskiego oraz badaniu różnych problemów powiązanych z Wielką Wojną i jej konsekwencjami dla Polaków i ich państwa.

Większość zebranych w tomie artykułów poświęcono naukowej działalności prof. Wapińskiego. Artykuły Janusza Żarnowskiego, Tadeusza Stegnera, Zbigniewa Opackiego, Eugeniusza Koko, Józefa Borzyszkowskiego, Witolda Wojdyły, Rafała Stobieckiego i Magdaleny Nowak bezpośrednio dotyczą różnorodnych aspektów owego życia naukowego i badań prof. Wapińskiego.

Nie przypadkiem otwierający książkę artykuł Janusza Żarnowskiego, będącego niemal rówieśnikiem Romana Wapińskiego, dotyczy znaczenia wymiany pokoleń wśród historyków polskich. W końcu gdański historyk sam badał doświadczenia i więzi pokoleniowe. Żarnowski wiąże pokolenia z doświadczeniami o wymiarze historycznym, analizując jednocześnie kształt polskiego środowiska historycznego oraz konfrontując jego *modus vivendi* z rzeczywistością polityczno-społeczną. Nawiązując do drugiego elementu składowego publikacji, Tadeusz Stegner przedstawił analizę spojrzenia prof. Wapińskiego na pierwszą wojnę światową. Elementy takie jak: sprawa polska w aspekcie międzynarodowym, zburzenie hierarchicznego ładu społecznego, wzrost nastrojów nacjonalistycznych były konsekwencją spojrzenia na konflikt w charakterystycznych dla prof. Wapińskiego kategoriach „długiego trwania”. Zbigniew Opacki starał się prześledzić postawy i alianse polityczne gdańskiego historyka. Autor stara się zracjonalizować działania prof. Wapińskiego, widząc ewolucję jego postaw politycznych jako opartą o podejście pragmatyczne, a nie – ideologiczne. Eugeniusz Koko przedstawił opinie prof. Wapińskiego na temat procesu transformacji w Polsce po 1989 r. Perspektywa znanego historyka była dosyć krytyczna wobec nowych elit. Roman Wapiński dostrzegał występujące w społeczeństwie: polonocentryzm oraz tendencje ku nacjonalizmowi. Nadzieje wiązał z zaistniałą korzystną dla Polski koniunkturą polityczną związaną m.in. ze wstąpieniem Polski do Unii Europejskiej. Józef Borzyszkowski podzielił się spostrzeżeniami na temat badań prof. Wapińskiego dotyczących Pomorza Gdańskiego. Zdaniem autora prof. Wapiński, podobnie jak Gerard Labuda, rozumiał wyjątkową złożoność problemów dziejów tego regionu. Gdański historyk już od lat 60. zajmował się badaniami pomorzoznawczymi. Witold Wojdyła podkreślił znaczenie biografii jako gatunku stanowiącego przedmiot zainteresowania wielu dyscyplin naukowych. Znaczącą rolę w dziedzinie biografistyki odgrywał prof. Wapiński, dbając o komparatystyczny charakter swoich analiz historyczno-biograficznych. Autor kolejnego

artykułu, Rafał Stobiecki, analizował dorobek prof. Wapińskiego jako historyka idei, mimo iż on sam nie używał raczej tego określenia wobec własnej osoby. Zwracając uwagę na kategorie stosowane przez prof. Wapińskiego, a szczególnie „świadomość” i „pokolenie”, Stobiecki podkreśla nowatorstwo omawianych prac i zwraca uwagę na epistemologiczne podejście do historii gdańskiego badacza. Podobny temat poruszyła Magdalena Nowak, poświęcając uwagę wyłącznie kategoriom używanym przez prof. Wapińskiego przy opisie świadomości narodowej. Omawiany aparat pojęć stosowany przez gdańskiego historyka dotyczył głównie procesów narodowotwórczych końca XIX i początku XX w. Nowak trafnie zauważa różnorodność terminologii stosowanej przez Wapińskiego odnośnie do problemów narodowościowych na terytoriach Kresów Wschodnich. W krótkim artykule Antoni Kakareko omówił spuściznę rękopiśmienną prof. Wapińskiego, która znajduje się w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Gdańskiego. Dla przyszłych badaczy może to stanowić istotne źródło informacji dla studiów nad jego biografią. Część pierwszą książki kończy artykuł Andrzeja Drzewieckiego. Autor zainspirowany rozmowami z prof. Wapińskim zwrócił uwagę na znaczenie Pomorza dla nowo powstającego państwa polskiego w kontekście polityki morskiej.

Część druga książki dotyczy tematyki bliskiej zainteresowaniom prof. Wapińskiego, a więc różnorodnym problemom z przełomu XIX i XX w. Łączy się jednak płynnie z pierwszą, ponieważ artykuł Drzewieckiego oraz następujący po nim tekst Mariana Mroczi wiąże motyw znaczenia morza dla Polski i Polaków. Kwestia dostępu do morza była obecna, z różnym natężeniem, w polskiej myśli politycznej XIX i XX w. Mroczo wskazuje, iż Polacy już na początku pierwszej wojny światowej mieli ukształtowane zainteresowania obszarami nadbałtyckimi. Teresa Kulak powiązała kwestię niepodległości Polski, pokoju europejskiego oraz sojuszu francusko-rosyjskiego w latach 1891–1914. Sojusz ten osłabił profrancuskie nastawienie Polaków w Królestwie Polskim, nadwątlając już i tak niewielkie nadzieje na niepodległość. Szeroki kontekst polityki europejskiej pozwala spojrzeć na międzynarodowe uwarunkowania i kruchość pokoju europejskiego. Roman Jurkowski na podstawie stenogramów oraz literatury pamiątkarskiej przedstawił kulisy mowy Romana Dmowskiego w Dumie Państwowej 17 maja 1907 r. Niespodziewane i bardzo emocjonalne wystąpienie polskiego polityka w związku ze stosowaniem przemocy w więzieniu ryskim nie przyniosło jednak większego znaczenia praktycznego. Michalina Petelska wyjaśniła wątek „antypolskich” wypowiedzi duńskiego pisarza i krytyka literackiego Georga Brandesa z 1914 r. Zdaniem autorki powszechne w historiografii postrzeganie stanowiska Brandesa jest najczęściej upraszczane. Jego wypowiedzi nie miały charakteru wrogiego Polakom. Były natomiast głęboko humanistyczne i przede wszystkim antywojenne. Zdaniem Urszuli Jakubowskiej Lwów stracił swoją pozycję liczącego się ośrodka politycznego, kulturalnego oraz przemysłowego po odzyskaniu niepodległości przez Polskę w 1918 r. Miasto zniszczone najpierw w czasie Wielkiej Wojny, a potem wojny polsko-bolszewickiej nie

było w stanie rozwijać się tak szybko jak stolica, stąd też stawało się jedynie ośrodkiem prowincjonalnym, zarówno w dziedzinie przemysłu, jak i kultury. Jednocześnie wielonarodowy charakter Lwowa w polskiej narracji zamieniony został w zmitologizowaną wersję miasta *semper fidelis*. Lwowski historyk, Leonid Zaszkilniak przedstawił wizję historii Ukrainy i jej granic wypracowaną w międzywojennej Polsce przez ukraińskich historyków. Mimo niesprzyjających warunków badacze ci stworzyli „państwowy” kierunek w historiografii ukraińskiej. Łukasz Chimiak przybliżył zaplecze rodzinne i wykształcenie Adama Tarnowskiego, ministra spraw zagranicznych rządu polskiego na wychodźstwie. Formacja Tarnowskiego była charakterystyczna dla części tworzącej się inteligencji polskiej, która angażowała się w życie społeczno-polityczne nowo powstałego państwa polskiego. Historia Infantów Polskich była i jest nadal mało znana. Arkadiusz Janicki na podstawie niewykorzystanych dotychczas materiałów archiwalnych zaprezentował postawy polskiego ziemiaństwa inflanckiego wobec powstania niepodległego państwa łotewskiego po pierwszej wojnie światowej. Nadzieje na włączenie tych terytoriów do Polski zakończyły się jednak rozczarowaniem. Michał Sempołowicz dokonał edycji oraz krytyki interesującego źródła. Wspomnienia Polki, Ireny Trockiej-Klechniowskiej mieszkającej w Petersburgu odsłaniają życie codzienne zamożnych rodzin polskich przed Wielką Wojną. Plany politycznej integracji Europy pojawiły się po zakończeniu pierwszej wojny światowej. Piotr Koprowski przedstawił programy unifikacyjne, tudzież pan-europejskie oraz ich uwarunkowania powstałe w latach 1918–1939. Jacek Tebinka poddał analizie położenie międzynarodowe Polski po pierwszej wojnie światowej. Zmiany geopolityczne związane z upadkiem państw zaborczych stworzyły możliwości dla nowego układu sił i sojuszy w Europie Środkowo-Wschodniej. Sprzeczność interesów z sąsiadami utrudniała stabilne sojusze i zmuszała państwo polskie do oparcia się na mocarstwach zachodnich. Natomiast ostatni w tomie autor, Tomasz Sikorski przedstawił Michała Szawleskiego na tle jego epoki oraz oryginalność jego poglądów społeczno-politycznych. Utopia Szawleskiego, krytyczna wobec istniejących doktryn politycznych wyrosłych z rewolucji francuskiej, opierała się na próbie znalezienia polskiej specyfiki ustrojowej. Ewidentna klęska demokracji w latach 30. XX w. skłaniała Szawleskiego do stworzenia systemu bazującego na „demokracji zawodowej” oraz silnym rządzie.

Artykuły zaprezentowane w niniejszym zbiorze stanowią ciekawą próbę podjęcia różnicowanej tematyki badawczej, która znajdowała się w kręgu zainteresowań Profesora Romana Wapińskiego. Organizatorzy konferencji oraz redaktor tomu chcieliby podziękować wszystkim osobom, które przyczyniły się do powstania tej książki: przede wszystkim autorom, a także recenzentowi prof. dr. hab. Przemysławowi Hauserowi. Publikacja nie mogłaby się ukazać bez wsparcia finansowego Saura Neptun Gdańsk S.A. oraz Wydziału Historycznego UG.

Od Redaktorki